

GALICYJSKIE WZORCE POLONISTYCZNYCH ZAJĘĆ POZALEKCYJNYCH

Badania nad miejscem i znaczeniem pozalekcyjnych zajęć polonistycznych w gimnazjach galicyjskich zostały zainspirowane ożywionym w ostatnich latach zainteresowaniem Galicją jako przestrzenią szkolno-kulturową. W dziele rekonstrukcji dorobku edukacyjnego tamtych czasów dużą rolę odgrywają opracowania krytyczne oparte na materiałach dowodowych¹. Wiele cennych informacji dostarczają kolejne tomy studiów z serii: *Galicja i jej dziedzictwo*, obejmujące przyczynki do rekonstrukcji galicyjskiej myśli edukacyjnej².

Charakter problemu, jaki zamierzam podjąć w tym szkicu, obliguje do sformułowania kilku istotnych założeń. Badania zostaną przeprowadzone na obszarze przestrzeni edukacyjnej w wybranych klasycznych męskich gimnazjach galicyjskich doby autonomicznej okręgu szkolnego lwowskiego³. Warto nadmienić, że uwagi wymagałaby przynajmniej w podobnej mierze także pozalekcyjna nauka języków obcych (przede wszystkim łaciny i greki), która również niejednokrotnie przesycona była treściami literackimi.

Sprecyzujmy również, jakie działania będą zasługiwać na miano pozalekcyjnej edukacji polonistycznej. Można do nich zaliczyć wszelkie przejawy aktywności czytelniczej, krytycznej, pisarskiej oraz obchody rocznicowe, mające miejsce w rzeczywistości szkolnej, lecz poza rytmem godzin języka polskiego. Przedmiotem oglądu uczyniono w szczególności te elementy, które wpływały na jakość wykształcenia literackiego gimnazjalistów oraz na ich ogólną ogładę kulturalną.

¹ Por. *Literatura i wychowanie. Z dziejów edukacji literackiej w Galicji*, pod red. M. Inglota; „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 633, Wrocław 1983.

² Por. np. *Galicja i jej dziedzictwo. Literatura – język – kultura*, pod red. Cz. Kłaka i M. Wyki zbierający pokłosie konferencji naukowej zorganizowanej przez WSP w Rzeszowie w 1992 r. Por. też; t. 8. *Myśl edukacyjna w Galicji 1772-1918*, pod red. Cz. Majoroka i A. Meissnera zawierający materiały z międzynarodowej konferencji historyczno-pedagogicznej zorganizowanej w 1995 r. przez Instytut Pedagogiczny WSP w Rzeszowie oraz t. 9. *Biografie pedagogiczne*, pod red. Cz. Majoroka, J. Potoczego, Rzeszów 1997.

³ Ze względu na rozległe ramy czasowe (1867-1918) i wielość publikacji obrazujących badane zagadnienie (w tym sprawozdań urzędowych ukazujących się w gimnazjach co roku), wzięto pod uwagę tylko wybrane, bardziej znaczące ośrodki życia umysłowego w okręgu lwowskim (w tym cztery gimnazja państwowe oraz trzy prywatne z prawami szkół państwowych, a wśród nich jedno jezuickie). Trzeba tu zaznaczyć, że większość gimnazjów prywatnych powstało dopiero przed I wojną światową (w r. szk. 1907/1908 (2 gimnazja), w r. szk. 1913/1914 (69) i były to szkoły klasyczne. Por. R. Dutkova, *Blaski i cienie galicyjskiego gimnazjum klasycznego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Prace Historyczne, 1989, z. 89, s. 196.

Podjęmowane przez nauczycieli-polonistów działania dydaktyczne-wychowawcze i ich ostateczny kształt były zależne od wielu czynników zewnętrznych. Zastanówmy się, jakiego rodzaju były to czynniki i w jakim stopniu ograniczały działania twórcze gimnazjalistów i ich opiekunów?

Edukacja polonistyczna była – jak wiadomo – przedmiotem pewnych regulacji prawnych. Podlegała im w pierwszym rzędzie kwestia użycia języka polskiego i czasu przeznaczanego na naukę w ramach zajęć lekcyjnych. Wypada zauważyć, że ośmioklasowe gimnazjum austriackie wyrosło w atmosferze Wiosny Ludów, w dobie reform całego systemu szkolnego, które znalazły wyraz w tzw. *Zarysie organizacyjnym gimnazjów*, zatwierdzonym 15 września 1849 r. (L. 6467) przez cesarza, a obowiązującym z niewielkimi zmianami do 1918 roku⁴. Wspomniany wyżej dokument⁵ zakładał możliwości modyfikacji planów nauczania, dawał pewien margines swobody, np. umożliwiał ustalanie wymiaru godzin nauczania języka polskiego⁶. Ogromną zasługę dla zatwierdzenia w 1867 roku ustawy o narodowym języku nauczania w szkołach ludowych i średnich należy przypisać działalności Rady Szkolnej Krajowej⁷. Autonomia w szkolnictwie nie przesądzała jednak o charakterze przekazywanych treści w gimnazjum. Edukacja polonistyczna mimo wprowadzania języka polskiego jako wykładowego była w istocie antypolska⁸. Preparowano w tym celu tradycję literacką i dzieje ojczyste w duchu wychowania młodzieży na lojalnych poddanych c. k. monarchii. Wyrazem tych intencji było zaprowadzenie przez Radę Szkolną Krajową w 1897 r. w gimnazjach Galicji przepisów, które ingerowały nawet w sferę symboliki narodowej zawartej w dziełach

⁴ Por. S. I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej w Galicji w latach 1884-1914*, Kielce 1989, s. 43; R. Dufkova, *op. cit.*, s. 187-188.

⁵ *Zarys* uchodził jeszcze w 1908 r. za arcydzieło zarówno w kraju jak i za granicą. Por. R. Dufkova, *op. cit.*, s. 189.

⁶ Jednak Rada Szkolna Krajowa uznała, że dla tego przedmiotu wystarczy we wszystkich klasach gimnazjum po trzy lekcje”. Por. L. Forczek, *Ślady Henryka Sienkiewicza w szkole galicyjskiej (w świetle urzędowych sprawozdań szkół średnich)*. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP Rzeszowie”. Nauki Humanistyczne, z. 3, s. 89.

⁷ Por. E. Gład, *Zygmunt Sawczyński - pedagog, polityk i działacz oświatowy*. [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 9, *Biografie pedagogiczne*, red. Cz. Majorek, J. Potoczny, Rzeszów 1997, s. 49.

⁸ Na temat podręcznikowych manipulacji, w efekcie ukazujących dwoistość systemów etycznych uczących miłości do dwóch ojczyzn: Galicji i Austrii, pisze m. in. M. Inglot. Por. *Literatura i wychowanie. Z dziejów edukacji literackiej w Galicji*, pod red. M. Ingłota, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 633, Wrocław 1983.

literackich⁹. Pośrednio normowano ją zwłaszcza przez regulację trybu obiegu książki, a bezpośrednio przez istnienie indeksu ksiąg zakazanych¹⁰.

Z autonomią narodową wiązano jednak wielkie nadzieje na odrodzenie polskiej myśli oświatowej. W środowisku nauczycielskim rozgorzały dyskusje dotyczące metod i sposobów nauczania. W pewnym stopniu kres sporom położyły *Wskazówki do nauki języka polskiego* autorstwa Franciszka Próchnickiego, wydane w 1885 roku. Program ten umożliwiał nauczycielowi dużą swobodę doboru tzw. kanonu lektur szkolnych i domowych. Warto również podkreślić, że poczynając od wspomnianego programu nauczania, żaden następny aż do 1913 r. „nie precyzował – (...) – ani problemów, które muszą być uwzględnione przy analizie lektury, ani nawet nie wskazywał pisarzy lub tytułów dzieł, z którymi nauczyciel winien uczniów zaznajomić. Nazwiska autorów stanowiły jedynie wyznaczniki chronologii rozwoju literatury”¹¹.

Z tego względu w niniejszym szkicu podjęto próbę przybliżenia inicjatyw oświatowych (zarówno nauczycieli polonistów, jak i młodzieży gimnazjalnej), które umożliwiały rozwój wychowawczo intelektualny uczniów w ramach polonistycznych zajęć pozalekcyjnych w ówczesnej przestrzeni szkolnej¹².

Główny kierunek prezentowanych tutaj poszukiwań wyznaczały *Sprawozdania Szkolne* z wybranych gimnazjów klasycznych okręgu szkolnego lwowskiego¹³ (za lata 1876-1918). Przeglądając je, nie trudno zauważyć, że początek działalności pozalekcyjnej wyznacza z reguły 1905 rok, co badacze wiążą z rewolucją i strajkiem szkolnym w Królestwie Polskim¹⁴, który przyspieszył proces radykalizacji młodzieży galicyjskiej¹⁵. Ożywienie tego rodzaju działalności następuje szczególnie w ostatnich 10 latach pracy szkoły w warunkach zaboru¹⁶. Było ono w dużym stopniu zasługą młodzieży z Królestwa, o dużym wyrobieniu ideowym, która inspirowała swoich kolegów w Galicji do bardziej aktywnej działalności.

Tak późny rozkwit działalności pozalekcyjnej był niewątpliwie spowodowany odgórnymi przepisami, które uniemożliwiały wcześniejszą legalną realizację tego typu

⁹ „§23. Nie wolno czytać ani rozpowszechniać książek i pism, których dążność skierowana jest przeciw religii, moralności lub państwu.

§ 26. Uczniom szkół średnich nie wolno należeć do stowarzyszeń zawiązanych przez inne osoby ani w charakterze członków, ani w charakterze uczestników, słuchaczy lub gości.

§ 22. Nie wolno wypożyczać książek z czytelnicy i wypożyczalni publicznych”. Por. H. Kopia, *Ustawy i rozporządzenia obowiązujące w galicyjskich szkołach średnich*. Odb. Z 3 t. *Zbioru ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, wydawanego pod red. I. Piwowskiego, Lwów 1900r.; por. też W. Dynak, A. Wit Labuda, *Status prawny polonistycznej edukacji literackiej w szkolnictwie Polski podzaborowej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 507. „Prace Literackie” XXI, Wrocław 1981, s. 240.

¹⁰ Por. W. Dynak, A. Wit Labuda, *op. cit.*, s. 212.

¹¹ Por. L. Forczek, *Patriotyczna lekcja historii w szkole galicyjskiej. Casus „Trylogia” H. Sienkiewicza*, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie*. Filologia Polska, 1980, z.13, s. 79.

¹² Nie zostanie wzięta pod uwagę praca w kołach samokształceniowych działających poza obrębem szkoły.

¹³ W większości pochodzących ze zbiorów specjalnych Biblioteki Głównej WSP w Rzeszowie.

¹⁴ Por. W. Dynak, A. Wit Labuda, *op. cit.*, s. 214.

¹⁵ Por. S. I. Możdżeń, *op. cit.*, s. 46.

¹⁶ Por. L. Forczek, *Ślady Henryka Sienkiewicza w szkole galicyjskiej*, *op. cit.*, s. 89.

inicjatyw. Wypada podkreślić, że MOiW już w 1872 roku, zakazywało uczniom szkół średnich przynależności do stowarzyszeń nie tylko poza szkołą, ale również w szkole¹⁷. Sytuację pogorszyło jeszcze wykrycie w 1890 r, na terenie Galicji nielegalnych socjalistycznych organizacji uczniowskich, czego konsekwencją były przepisy zabraniające uczniom nawet korzystania z wypożyczalni książek i czytelni publicznych¹⁸.

W tej sytuacji niebagatelną rolę odgrywało zakładanie tzw. „Czytelni” w szkołach średnich. Było to w pewnym stopniu efektem oddziaływania nowego planu nauczania z 1905 roku, który podkreślał znaczenie lektury najwybitniejszych dzieł pisarzy (zamiast podawania charakterystyk pisarzy i okresów piśmiennictwa)¹⁹. W tym też roku młodzież szkół średnich Lwowa (tzw. Polska Młodzież Narodowa Bezpartyjna) wystosowała odezwę, w której domagała się m. in. tworzenia w szkole specjalnych seminariów naukowych, niezależnych od władz szkolnych czytelni, bratnich pomocy oraz prawa do wolności stowarzyszania się. Postulowała tym samym usprawnienie funkcjonowania bibliotek szkolnych przez oddanie ich zarządu w ręce młodzieży. Pod naciskiem opinii społecznej władze szkolne umożliwiły zakładanie „Czytelni” dla uczniów klas starszych w gimnazjach²⁰. Samokształcenie młodzieży przestało być sprawą zakazaną²¹. W ramach tzw. „Czytelni uczniowskich” organizowano zebrania kółek literackich prowadzonych przez uczniów pod nadzorem nauczycieli.

Prześledźmy teraz formy pracy dydaktyczno-wychowawczej w uczniowskich kółkach samokształceniowych, oficjalnie powołanych i inspirowanych przez zwierzchność szkolną i przez nią merytorycznie nadzorowanych²². Były one oczywiście wynikiem pewnych inicjatyw oddolnych samych zainteresowanych (czyli młodzieży i nauczycieli), którzy chcieli rozwijać w ten sposób zarówno umiejętności pisarskie, deklamacyjne, sprawności językowe, jak też (a może przede wszystkim) wprowadzać w pamięć określony repertuar symboli literackich. Każde gimnazjum miało swój specyficzny repertuar zagadnień²³, ale z reguły preferowano twórczość „wieszczów” narodowych. Dość po-

¹⁷ Por. S. I. Możdżeń, *op. cit.*, s. 46.

¹⁸ Por, *ibidem*, s. 46-47.

¹⁹ „W zakresie gramatyki wprowadzono elementy fonetyki i gramatyki historycznej oraz naukę o zdaniach”. Por. S. I. Możdżeń, *op. cit.*, s. 80-81.

²⁰ Por. H. Smyczyński, *Koncepcje szkoły średniej ogólnokształcącej w czasopiśmiennictwie galicyjskim w latach 1867-1914*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie”. Nauki Pedagogiczne, 1970, z. 2, s.109.

²¹ L. Forczek, *Kształtowanie założeń wychowawczych w nauczaniu języka polskiego w galicyjskich szkołach średnich okresu autonomii*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie” Filologia Polska, 1979, z. 12, s. 328.

²² Funkcjonowały one w ramach struktury organizacyjnej szkoły i pod opieką władz szkolnych.

²³ Nie można zapomnieć, że liczba tematów jest niepełna, ponieważ dla nadrobienia zaległości spowodowanych wojną, Rada Szkolna Krajowa zaleciła, by w sprawozdaniach za r. szk. 1916/1917 opuszczać - ze względu na brak papieru i wysokie koszty druku - wykazy zadań i lektur. 13 grudnia 1917 r. (L. 27177) nakazała więc ograniczenie sprawozdań tylko do wiadomości szkolnych. Trzeba również wziąć pod uwagę fakt, że większość gimnazjów nie wydawała sprawozdań, ponieważ z powodu braku nauczycieli (w czasie wojny) zawieszano naukę. Por. L. Forczek, *Ślady Henryka Sienkiewicza w szkole galicyjskiej...*, *op. cit.*, s. 103. Z tego względu zamieszczone w dalszej części rozważań zestawienie liczbowe będzie dotyczyć referatów, odczytów i mów zamieszczonych w *Sprawozdaniach Szkolnych* do 1913 r.

wiedzieć, że np. w państwowym c. k. Gimnazjum I im. M. Ramanowskiego w Stanisławowie w ramach kółek literackich²⁴ od początku ich powstania tj. od 1908/1909 roku do 1913/1914 r.²⁵, wśród tematów zamieszczonych w wykazach *Sprawozdań Szkolnych* przeważają zagadnienia związane z twórczością Słowackiego (19)²⁶, Mickiewicza (9), Kochanowskiego (6). Dokumenty te potwierdzają również zainteresowanie innymi pisarzami, takimi jak np.: M. Rej (3), I. Krasicki (3), Z. Krasieński (3), J. U. Niemcewicz (2), M. Konopnicka (2), Skarga (2), Zimorowic (2), Morawski (2), Kochowski (2). Sporadycznie²⁷ w referatach pojawiają się takie nazwiska jak: L. Staff, S. Wyspiański, Sz. Szymonowie, H. Sienkiewicz (!), S. Orzechowski, K. Janicki, W. Potocki, F. Zabłocki, M. Mochnacki, K. Brodziński, Allan Edgar Poe, G. Byron, J. J. Rousseau, F. Schiller.

W I Gimnazjum c. k. w Przemyślu na czołowej pozycji uplasowało się zainteresowanie twórczością Mickiewicza²⁸. Wypada podkreślić, że działalność pozalekcyjna w tym gimnazjum w ramach kółek literackich zamknęła się w latach 1906-1913. Oprócz Mickiewicza dużą popularnością cieszył się Wyspiański (3), Żeromski (2), Rej (2)²⁹.

Wśród państwowych gimnazjów klasycznych na zainteresowanie zasługuje c. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie, gdzie działalność pozalekcyjna była niezwykle szeroko rozwinięta. Rzecz znamieną - wnosząc z ilości i tematyki zagadnień - najwięcej odnotowano tematów związanych z recepcją dzieł Mickiewicza (21), Kochanowskiego (15), Słowackiego (14), Wyspiańskiego (13), Reja (8), Żeromskiego (6). Dowodzą one wyjątkowej pozycji powyższych pisarzy w dydaktyce szkoły galicyjskiej. Mniejszą popularnością cieszyli się: Skarga (4), Orzechowski (4), Sienkiewicz (3), Brodziński (3), Tetmajer (2), Staszic (2), Janicki (2), Klonowicz (2), Szymonowie (2), Krasicki (2), Krasieński (2).

²⁴ Od r. szk. 1908/1909 do 1911/1912 istniało Kółko literackie im. J. Słowackiego, w r. szk. 1912/1913 zmieniło nazwę na Kółko literackie polonistów (w r. szk. 1913/1914 było to już kółko działające poza „Czytelnia”).

²⁵ W I Gimnazjum w Stanisławowie czytelnia została otwarta w r. szk. 1907/1908, ale tematy opracowywane na posiedzeniach kółek są podawane w sprawozdaniach dopiero od r. szk. 1908/1909. Szczególnie duże zainteresowanie twórczością Słowackiego widać w działalności Kółka literackiego im. J. Słowackiego w r. szk. 1908/1909 (18 tematów).

²⁶ Było to niewątpliwie umotywowane setną rocznicą urodzin Słowackiego.

²⁷ Pojedynczo.

²⁸ W latach 1906-1913 trzy razy pojawia się informacja o Mickiewiczu. W r. szk. 1906/1907 referowano na posiedzeniu Kółka literackiego zagadnienie pt. *Idea przewodnia w Konradzie Wallenrodzie*. Natomiast w 1911 roku, pojawia się informacja, że na posiedzeniach Kółka historyczno-literackiego czytano i objaśniano utwory Mickiewicza. Podobna informacja znajduje się w sprawozdaniu z tego gimnazjum za r. szk. 1913. Powołano wówczas Kółko literackie poświęcane bliższemu zapoznaniu się z życiem i twórczością Mickiewicza. Niestety ani w 1911 roku, ani w 1913, nie sprecyzowano tematów referatów. Można się tylko domyślać, że nie były to tylko pojedyncze tematy, gdyż wspomniane kółka (oprócz kółka z r. szk. 1906/1907) zajmowały się tylko i wyłącznie Mickiewiczem.

²⁹ Nie znaczy to wcale, że zainteresowania młodzieży ograniczały się tylko do twórczości wymienianych wyżej pisarzy. Wertując sprawozdania można odnaleźć tematy referatów związane z twórczością pisarską na przestrzeni całej literatury (poczynając od starożytności do Młodej Polski), takich pisarzy jak np. Opaliński, Twardowski, Potocki, Modrzewski, Skarga, Kochanowski, Fredro, Reymont, Rodziewiczówna, Cieszkowski, Prus, Słowacki, Berent. Nie zabrakło też Homera i Szekspira.

Kultywowanie ideałów Mickiewicza odbywało się w różny sposób. Ciekawą formą działalności odznaczała się „Czytelnia uczniowska” powstała jesienią 1906 r. w I c. k. Wyższym Gimnazjum w Rzeszowie. Odbywały się w niej niedzielne czytania „Pana Tadeusza” (prowadzone przez profesora)³⁰ dla dorastającej młodzieży. Zaczynały się one o godz. 11 rano³¹. Stopniowo członkowie czytelnicy organizowali codzienne popołudniowe zgromadzenia, na których czytano np. utwory Słowackiego³². W kolejnych latach zainteresowania członków czytelnicy skupiały się wokół różnorodnych zagadnień. Dość powiedzieć, że już w 1910 r. młodzież zbierała się w niedziele i święta po nabożeństwie w celu przeglądu np. „Tygodnika Ilustrowanego” oraz „Sfinksa”³³. Kółko literackie³⁴ w łonie „Czytelnicy” powstało dopiero w 1911 roku³⁵. Działalność kółek pozalekcyjnych (z zakresu języka polskiego) charakteryzuje tendencja do preferowania dorobku „wieszczów narodowych”. Wśród 35 przebadanych referatów, traktujących o dorobku literackim pisarzy, zdecydowanie na czoło wysuwa się Mickiewicz (7 razy wspomniany w tematach), Słowacki (6), Wyspiański (4), Kochanowski (2). Warto przy tym podkreślić, że w odbiorze ówczesnej produkcji piśmienniczej nie zabrakło również utworów Z. Krasińskiego, M. Mochnackiego, Niemcewicz, Klaczki, Gosławskiego, Goszczyńskiego, Zaleskiego, Tassa³⁶.

Oprócz tematów typowo literackich, sugerujących analizę dzieł określonych pisarzy, poruszano na zebraniach zagadnienia ogólne, przekrojowe, dotyczące np. rozwoju dramatu w Polsce³⁷, pieśni³⁸, oświaty³⁹, zabytków języka polskiego⁴⁰. Nie zabrakło rów-

³⁰ Jeden z profesorów czytał i omawiał *Pana Tadeusza* wobec młodzieży, rodziców i gości. Por. Sprawozdanie c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1908.

³¹ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1908.

³² Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1909.

³³ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1910.

³⁴ Oczywiście w Wyższym Gimnazjum w Rzeszowie działały również inne kółka naukowe np.: matematyczne, przyrodnicze (w ramach czytelnicy w 1911 r.), kółko dramatyczne powstałe w 1910, czy założone najwcześniej kółko filozoficzne (działające już od 1909 r.), a nawet kółko fotograficzne (założone w 1913 r.).

³⁵ Działo do 1914 r. W późniejszych latach brak własnego budynku dla Gimnazjum sprawił, że „Czytelnia uczniów” i kilka kółek nie prowadziło całkowitej działalności. Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1916. Dopiero w 1917 r. „Czytelnia” rozwinęła żywszą działalność. W związku z zaginięciem wielu książek podczas wojny, zawiązano osobną bibliotekę Czytelnicy ze składek uczniów. Na zebraniach dyskutowano np. na tematy literatury, filozofii, choć formalnie nie były to typowe kółka samokształceniowe. Por. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1917, 1918.

³⁶ Wzięto pod uwagę tematy referatów zamieszczone w sprawozdaniach z tego gimnazjum do 1913 roku. W dalszej części tekstu będziemy się również odwoływać do tematyki poruszanej podczas posiedzeń kółek aż do 1918 r.

³⁷ Por. *Początki dramatu w Polsce w I połowie XVI w.* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Przemyśle za rok szk. 1907); *O budowie dramatu* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1917).

³⁸ *Rozwój pieśni polskiej do końca XVI w.* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Przemyśle za rok szk. 1912).

³⁹ *Szkolnictwo i oświata w Polsce do XVI w.* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Przemyśle za rok szk. 1912); *Stan umysłowy Polski współczesnej* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1912).

niez zainteresowania kulturą⁴¹, sztuką⁴², filozofią⁴³, historią⁴⁴ (mimo że w wielu gimnazjach działały osobne kółka historyczne)⁴⁵, samokształceniem⁴⁶, skautingiem⁴⁷. Spisy zagadnień referowanych na posiedzeniach kółek literackich dowodzą przy tym, że tematy dotyczące literatury Młodej Polski pojawiały się dość rzadko⁴⁸.

⁴⁰ *Zabytki języka polskiego* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Przemyślu za rok. szk. 1912), *O świeckich zabytkach języka polskiego do schyłku XV wieku (na podst. Brucknera i Chrzanowskiego)*, (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. Józefa we Lwowie za rok szk. 1910).

⁴¹ Por. *O początkach kultury* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok. szk. 1911); *Pojęcie kultury, jej podstawy i warunki w świetle myśli współczesnej* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rak. szk. 1911).

⁴² *Czego uczy nas dzieje sztuki Woermanna?* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1911).

⁴³ Por. *Podobieństwa i różnice poglądów filozoficznych, i społecznych Słowackiego i Krasińskiego* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok. szk. 1911); *Filozofia Mickiewicza; Jana Kochanowskiego pogląd na świat* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1912); *Filozofia francuska i angielska w. 18. wedle Falkenberga* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Stanisławowie za rok szk. 1913/1914).

⁴⁴ Por. *Czego nas uczy historia?* (Sprawozdania dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1911); *Działalność polityczna emigracji polskiej w pierwszych latach po upadku powstania z roku 1831* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1912); *Powstanie listopadowe* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1913 i 1914); *Tajne związki polityczne w Polsce przed rokiem 1830 (w dwu częściach)* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1914); *Emigracja polska* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1914).

⁴⁵ Np. w Gimnazjum I w Przemyśla obok historycznych istniały kółka filozoficzne, germanistyczne, geograficzne, przyrodnicze, filozoficzne, a nawet muzyczne. Por. Sprawozdania z tego gimnazjum za lata 1907/1913. Od 1910 r. pojawia się kółko sportowe, kółko dla nauki fizyki, kółko dla nauk społecznych, kółko samorządu szkolnego, które zapoczątkowało tzw. „Gminę szkolną”. W Gimnazjum c. k. Franciszka Józefa we Lwowie istniało np. kółko historyczno-estetyczne obok kółek literacko-naukowych bądź naukowych, czy też miłośników języka polskiego. Oprócz tego kółko filozoficzne, humanistyczne, historyczno-geograficzne, miłośników fotografii. W 1911 r. powstało Zjednoczenie polskiej młodzieży trzeciego gimnazjum we Lwowie, którego celem była m. in. praca samokształceniowa. W jego łonie działały trzy sekcje: czytelniana, obchodowa, zabawowa. W 1912 r. pojawiły się tzw. „gminy szkolne”, które tworzyły kółka np. polonistyczne, historyczne, alkoholologiczne. W Wyższym Gimnazjum w Rzeszowie obok kółek filozoficznych, literackich, fotograficznych, działało kółko dramatyczne, które zajmowało się m. in. urządzaniem wieczorów ku czci „Trzech Wieszców”. W sprawozdaniach z Gimnazjum w Stanisławowie oprócz kółek literackich i historycznych odnaleźć można historię działalności kółek filologicznych (mających na celu poznanie świata starożytnego), alkoholicznych, sportowych, przyrodniczych, śpiewackich. Dla porównania w Prywatnym Gimnazjum im. J. Słowackiego w Czortkowie w roku szk. 1912/1913 działało kółko niemieckie. Natomiast w Prywatnym Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem nie odnotowano istnienia ani jednego kółka.

⁴⁶ Por. *O samokształceniu* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1912).

⁴⁷ Por. *Sprawozdanie ze zjazdu skautów w Anglii* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1914).

⁴⁸ Z reguły pojawiają się one pojedynczo np. *Najnowsze prądy w literaturze polskiej* (Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1918/1919); *Najnowsze prądy w poezji naszej* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1906); *Wieczór „Młodej Polski”* rozpoczęty odczytem Henryka Heschelesa *„O najnowszych prądach w poezji polskiej”*, następnie odczytano charakterystyczne wyjątki z utworów najnowszych poetów (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok. szk. 1907).

Do praktyki pozalekcyjnej w ramach języka polskiego przeniknęły także zagadnienia z dziedziny psychologii⁴⁹, malarstwa⁵⁰, muzyki⁵¹, geologii⁵², etnografii⁵³, higieny⁵⁴, sportu⁵⁵. Sporadycznie referaty wskazywały także na zgubne skutki nałogów np. alkoholizmu⁵⁶. Zdarzały się również fascynacje np. dziejami medycyny⁵⁷, obyczajowością⁵⁸, cywilizacją⁵⁹, dramatem klasycznym⁶⁰, komediopisarstwem⁶¹, teatrem⁶², literaturą dramatyczną⁶³.

Często tematyka zagadnień sugerowała porównywanie pewnych motywów np. filozoficznych i muzycznych⁶⁴, literackich i malarskich⁶⁵, bądź tylko literackich⁶⁶.

⁴⁹ Por. *Sen i jego przyczyny* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. Józefa we Lwowie za rok szk. 1905).

⁵⁰ *Jan Matejko (n. p. dzieła S. Tarnowskiego)*, (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1906), *Juliusz Kossak (n. p. dzieła Witkiewicza)*, *Historia malarstwa XIII i XIV w.* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie); *O Józefie Chełmońskim; O malarstwie Stanisława Wyspiańskiego* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum we Lwowie za rok szk. 1908).

⁵¹ Por. *„Życie i twórczość Chopina”* (z interpretacjami muzycznymi Kopaczyńskiego Władysława, Steinberga Edm i Oleńskich Stefana i Tadeusza), (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1907); *O „Pierścieniu Nibelungów” tetralogii Ryszarda Wagnera. (Z interpretacjami fortepianowymi Stefana Oleńskiego)*, (Sprawozdanie dyr. c. k. im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1908).

⁵² Por. *Budowa geologiczna Karpat* (Sprawozdanie dyr. c. k. im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1906).

⁵³ *Litwa (etnograficzne)*, (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1906).

⁵⁴ *„Z higieny życia codziennego”* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1907).

⁵⁵ *Fizyczne wychowanie młodzieży* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1906).

⁵⁶ *O alkoholizmie* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1906).

⁵⁷ Por. *Z dziejów medycyny* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1907).

⁵⁸ *Życie towarzyskie w Polsce za czasów Kochanowskiego (sprawozdanie)*, (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1909).

⁵⁹ Por. *O środkach transportu i komunikacji* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1907); *O początkach cywilizacji* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1907).

⁶⁰ Por. *O dramacie klasycznym* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1907); *Dzieje dramatu greckiego i rzymskiego* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1908).

⁶¹ *Komediopisarstwo przed „Zemstą”* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1907).

⁶² *Teatr za czasów Księstwa Warszawskiego* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1908); *Teatr polski w wieku XV i XVI* (Sprawozdanie dyr. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1913); *Z dziejów teatru polskiego (referat)*, (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1913).

⁶³ *O literaturze dramatycznej w Polsce XVI w. (Sprawozdanie z książki dra Hahna)*, (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1912); *Literatura dramatyczna w Polsce 16 wieku. Na podstawie Hahna „Literatura dramatyczna 16 w.”* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Stanisławowie za rok szk. 1913/1914).

⁶⁴ Por. *Nitsche a Wagner* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1907).

⁶⁵ *Łączność ideowego posłannictwa Skargi i Matejki – „Kazania sejmowe” Skargi w książce i na obrazie* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1907).

Z zestawienia tematyki referatów, odczytów, pogadanek, mów, prezentowanych na posiedzeniach kółek literackich wynika, że największym powodzeniem cieszyła się twórczość Mickiewicza, Słowackiego, Wyspiańskiego, a nawet Kochanowskiego. Ilustruje to zestawienie zamieszczone w aneksie⁶⁷.

Liczby przedstawione w tabelce, na pozór tylko statystyczne, posiadają głębszą wymowę. Generalnie dowodzą wyjątkowej pozycji „wieszczów narodowych”. Popularność takich dzieł Mickiewicza jak: *Dziady cz. III*, *Konrad Wallenrod*, *Oda do młodości*, *Grażyna*, Słowackiego *Kordian*, *Ojciec zadżumionych*, *Jan Bielecki*; Kochanowskiego *Odprawa posłów greckich* czy Wyspiańskiego *Wesele*, wyraźnie eksponowała problematykę narodowowyzwoleńczą. Sprawozdania nie rejestrują co prawda dokładnej analizy poszczególnych dzieł, ale już określone sformułowania tematów naprowadzają na kierunek interpretacji utworów. Stąd być może wynikała niezręczność stylistyczna niektórych zadań, które „zmuszały” uczniów do określonej interpretacji. Oto przykład referatu, którego temat brzmi jak echo Gombrowiczowskiej lekcji języka polskiego z *Ferdynurke: Dlaczego powinniśmy kochać „Pana Tadeusza”?* (Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie 1912).

Większość zagadnień była bardzo ogólnie sformułowana, co dawało możliwość „przemycania” różnego rodzaju treści ideowych, np.: *Twórczość Wyspiańskiego*, (Gimnazjum I w Przemyśla, 1907), *O Weselu Wyspiańskiego*; *O Fraszkach Kochanowskiego*; *O Popiołach Żeromskiego* (Gimnazjum I w Przemyślu, 1912); *Spoleczne poglądy A. Mickiewicza* (Wyższe Gimnazjum w Rzeszowie, 1913). Bardzo często ograniczano temat referatu tylko do zasygnalizowania nazwiska pisarza i jego dzieła np. *Fraszki Kochanowskiego*, *Pieśni Kochanowskiego* (Gimnazjum I im. Romanowskiego w Stanisławowie, 1909/1910), a w niektórych przypadkach nawet do samego tytułu utworu np. *Ojciec zadżumionych.*, *Kordiana akt III* (Gimnazjum I im. Romanowskiego w Stanisławowie, 1908/1909), *Pan Balcer w Brazylii* (Gimnazjum im. Ramanowskiego w Stanisławowie, 1911/1912).

Bardzo sporadycznie redagowano tematy – jak dzisiaj mówimy – integrujące wymowę ideową dzieła z retoryką oraz kształceniem językowym. Dla przykładu przytoczymy temat referatu wygłoszonego podczas posiedzenia kółka literackiego (funkcjonującego poza „Czytelnią”) w roku szk. 1913/1914 w I c. k. Gimnazjum w Stanisławowie: *Wymowa w Polsce do czasów Skargi, wedle hist. Biegeleinsena*. W niektórych przypadkach miały nawet miejsce próby podejmowania zagadnień przekrojowych, wymagających od uczniów wiedzy, logicznego myślenia i analizowania. Za przykład niech

⁶⁶ *Satyry Krasickiego a Naruszewicza* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum we Lwowie za rok szk. 1907); *Porównanie sielanek Szymonowicza z sielankami Teokryta* (Sprawozdanie dyr. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1910); *Ajschylosa „Prometheus” a wielka Improwizacja, Goethego „Prometheus” a „Konrad” Mickiewicza* (Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1913), *„Die Ideale” Schillera a Mickiewicza „Oda do młodości”* (Sprawozdanie dyr. Gimnazjum w Stanisławowie za rok szk. 1912/1913).

⁶⁷ Wzięto w nim pod uwagę działalność kółek języka polskiego, kółek literackich, historyczno-literackich (bez historycznych) do 1913 r.

posłuży chociażby sformułowanie zanotowane w Sprawozdaniu dyr. c. k. z Gimnazjum w Stanisławowie za rok szk. 1913/1914: *Romantyk pierwszych dziesiątków 19 w. - przygotowanie na podstawie pism Mickiewicza, Brodzińskiego i Morawskiego*.

Niejednokrotnie referaty służyły kształceniu umiejętności redagowania określonych form wypowiedzi, np. przemówienia (por. *Tło historyczne Kordiana – przygotowane przemówienie – Gimnazjum I w Stanisławowie, 1913/1914*); sprawozdania (por. *Fortuny i cnoty różności – sprawozdanie - Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie, 1910*; *Strona „ludowa” Sobótki Jana Kochanowskiego (praca sprawozdawcza) - Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie, 1912*).

Nie można przy tym nie zauważyć, że tematyka i charakter referatów były odpowiednio dobrane do wieku uczniów⁶⁸. Praca w kółkach literackich wśród uczniów klas młodszych (gimnazjum wyższego) polegała głównie na wspólnej lekturze i objaśnianiu przeczytanych utworów, opracowywaniu tematów w związku z lekturą oraz uprzystępnianiu przedstawień teatralnych⁶⁹. Natomiast praca w kółkach literackich (złożonych z uczniów starszych) miała na celu uzupełnienie i rozszerzenie nauki szkolnej, wspólną lekturę, jej omawianie i wygłaszanie referatów sprawozdawczych (por. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie, 1912, Kółko polonistów kl. VI).

W ramach zajęć pozalekcyjnych uczniowie uczęszczali również do tzw. kinoteatrów, które działały np. w Rzeszowie⁷⁰. Każdy nowy program oceniał wcześniej tzw. „cenzor”, czyli nauczyciel, który miał wstęp wolny na przedstawienie. Dopiero na podstawie jego orzeczenia pozwalano lub zabraniano młodzieży obejrzeć sztukę.

Dla pełniejszego zobrazowania pozalekcyjnych działań uczniów warto również przedstawić wkład tzw. „Gmin szkolnych” w ich wychowanie. Już na przełomie XIX i XX wieku sygnalizowano nowy ruch reformatorski w szkolnictwie, w Europie⁷¹, zwany nową szkołą, nowym wychowaniem. Teoretyczną podstawą nowego wychowania stała się pedologia, która podkreślała potrzebę indywidualizacji wychowania⁷². Recepcja nowych prądów pedagogicznych polegała w Galicji na twórczej adaptacji pewnych idei. Ich przejawem był ruch samorządowy w gimnazjach, tworzenie i rozwijanie samorządu uczniowskiego w szkołach średnich. Zakładano w tym celu tzw. „Gminy szkolne”⁷³. Inicjatywę taką zapoczątkował w 1910 r. w Gimnazjum I w Przemyślu Stanisław Mączyński⁷⁴. W gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie, „Gminy” pojawiły się

⁶⁸ Poszczególne kółka tworzyli najczęściej uczniowie konkretnych klas. Nie było więc wśród nich różnicy wieku.

⁶⁹ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie, 1910, (Kółko polonistów kl. IV).

⁷⁰ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1912.

⁷¹ Który zachwiał herbartowską teorią i praktyką pedagogiczną.

⁷² Por. S. J. Możdżeń, *op. cit.*, s. 20-22.

⁷³ Obejmowały one „trzy działy pracy: administracyjno-finansowy, dydaktyczny i sądowy”.

⁷⁴ Por. S. J. Możdżeń, *op. cit.*, s. 42. Por. też Sprawozdanie dyr. c. k. I Gimnazjum im. J. Słowackiego w Przemyślu za rok szk. 1911.

w 1912 roku⁷⁵. Były zakładane, podobnie jak kółka, przez uczniów poszczególnych klas, pod kierownictwem nauczycieli. Miały one własny statut i dzieliły się na określone sekcje np. Gmina śp. Stanisława Wyspiańskiego kl. V a, dzieliła się na: sekcję polonistyczną (w ramach której działało kółko polonistów), sportową, upiększania i higieny klasowej (która zdobiła np. ściany klasy reprodukcjami mistrzów polskich). Niejednokrotnie „Gminy” zakładały własne biblioteki np.: Gmina kl. V b, działająca na wspomnianym wyżej gimnazjum. Pracowały też „nad etycznym podniesieniem życia kolegów przez referaty i pogadanki”⁷⁶, wpływały na rozwój zamięłowania do czytelnictwa, tworzyły kursy introligatorskie.

Zapytamy teraz jakie były rozmiary polonistycznych zajęć pozalekcyjnych w gimnazjach prywatnych? Już z tabelarycznego zestawienia wynika, że tego typu działalność szczególnie szeroko rozwinęła się w najbardziej znaczących gimnazjach państwowych (szczególnie we Lwowie), natomiast w gimnazjach prywatnych była ona rzadkością⁷⁷. Jeżeli już się pojawiała to w bardzo niewielkim wymiarze⁷⁸. Charakterystyczny jest jednak fakt, że podobnie jak w gimnazjach państwowych, tematyka referatów i odczytów koncentrowała się w większości wokół dzieł „wieszczów narodowych”. Nie trudno również dostrzec pewnej tendencji do popularyzacji twórczości A. Mickiewicza⁷⁹.

Trzeba tu dodać, że w sprawozdaniach z gimnazjów prywatnych rzadko odnotowywano konkretne tematy przemówień wygłaszanych czy to przez uczniów, czy przez nauczycieli. Analiza utworu z reguły skupiała się na estetycznym jego wygłoszeniu, omówieniu w referacie (przeważnie bez sprecyzowanego tytułu) i dyskusji⁸⁰.

Wertując sprawozdania z gimnazjów prywatnych, spotykamy się jednak z dość ciekawym zjawiskiem. Wypada odnotować, że w niektórych zakładach prywatnych zwracano szczególną uwagę na uczniów najslabszych i dla nich to właśnie organizowano uzupełniające kursy nauki języka polskiego (czego nie spotyka się w gimnazjach państwowych). Ich celem było nie tylko zachęcanie wychowanków do lektury polskiej, ale także eliminowanie najczęściej spotykanych wśród uczniów błędów językowych (szczególnie naleciałości żargonowych u młodzieży izraelskiej oraz rutenizmów u młodzieży chrześcijańskiej), systematyczne powtarzanie gramatyki, ćwiczenie głośnego czytania⁸¹.

⁷⁵ W tymże gimnazjum działały gminy: Gmina im. A. Mickiewicza kl. II a, Gmina śp. Stanisława Wyspiańskiego kl. V a, Gmina kl. V b. W 1913 powstała Gmina im. A. Mickiewicza kl. IV a oraz Gmina im. Hugona Kollątaja kl. V a.

⁷⁶ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za rok szk. 1913.

⁷⁷ Np. w Prywatnym Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach sprawozdania nie odnotowują żadnych zajęć pozalekcyjnych.

⁷⁸ Por. tabelaryczne zestawienie w odniesieniu do Prywatnego Gimnazjum im. J. Słowackiego w Czortkowie (z prawami szkół publicznych).

⁷⁹ Dla porównania Sprawozdania Prywatnego Gimnazjum w Czortkowie (z prawami szkół publicznych) za rok szk. 1911/1912 oraz 1912/1913, odnotowują pięć tematów dotyczących twórczości Mickiewicza, przypadających na ogólną liczbę 14 referatów wygłoszonych podczas posiedzeń kółka języka polskiego.

⁸⁰ Z reguły zamieszczono tylko nazwisko autora i tytuł utworu.

⁸¹ Nauka obejmowała: głośne czytanie wzorowych ustępów, opowiadanie; omawianie błędów, spotykanych najczęściej u tutejszych uczniów, dyktaty i poprawianie ich razem z uczniami podczas godzin kursowych. Prócz tego przerabiano stosownie do potrzeb pewne partie gramatyczne. W czasie lekcji zachęcano

Na uwagę zasługuje fakt, że efekty pracy pozalekcyjnej były sprawdzane w czasie lekcji języka polskiego, np. w formie pisemnej.

Pisząc o pozalekcyjnych formach przekazywania pewnych treści ideowych, wyzwalania pożądanych emocji i zapatrywań, nie można pominąć znaczenia obchodów rocznicowych, które docierały do szerokich mas społeczeństwa. Niebagatelną rolę odgrywały również uroczystości pogrzebowe bohaterów narodowych, np. T. Kościuszki. W niemałej mierze były one obchodzone w Galicji, mimo istnienia władz autonomicznych, bez ich udziału lub wbrew nim⁸². Władze popierały głównie państwowe uroczystości dynastyczne, np. regularnie co roku obchodzone urodziny i imieniny Franciszka Józefa i cesarzowej Elżbiety⁸³.

Obchody rocznic państwowych przebiegały nie tylko nurtem ogólnomiejskim, ale również szkolnym. Początkowo niemal wszystkim obchodom narodowym towarzyszyły uroczystości w postaci nabożeństw kościelnych. Ze względu na fakt, że obchody w lokalach organizacji⁸⁴ nie wymagały pozwoleń, utrwaliła się też forma wieczorków lub poranków (urządzanych przez czytelnie ludowe lub organizacje sokole)⁸⁵. Obchody narodowe szczególnie rozwinęły się pod koniec XIX i na początku XX wieku. Niewątpliwie przełom dokonał się w 1891 roku, kiedy Franciszek Józef zezwolił na uczczenie stulecia Konstytucji 3 Maja⁸⁶.

Pierwsze poważniejsze obchody, bodące niejednokrotnie deklaracjami politycznymi, poświęcono „mocarzom słowa”, co można wytłumaczyć ogromną popularnością literatury narodowej w społeczeństwie polskim.

Najpopularniejsze były tzw. „Wieczorki Mickiewiczowskie”⁸⁷ obchodzone z reguły co roku⁸⁸ w większości gimnazjów galicyjskich pod koniec XIX w. i na początku XX w. (szczególnie tradycja ta nasiliła się po 1898 w związku z obchodami setnej rocznicy urodzin A. Mickiewicza). Ta forma uroczystości przetrwała w większości gimnazjów do ok. 1910 r., a później z reguły przekształcała się w tzw. wieczorki ku czci „Trzech

uczniów do lektury polskiej (...) i do unikania żargonu w rozmowach poza szkołą”. Por. Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum w Czortkowie za rok szk. 1911/1912.

⁸² Por. A. Galos, *Obchody rocznicowe na prowincji zaboru austriackiego*, [w:] *Studia z dziejów prowincji galicyjskiej*, pod red. A. Galosa, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 1532. Historia CXI, Wrocław 1993, s. 92.

⁸³ Por. *ibidem*.

⁸⁴ Np. „Sokoła”.

⁸⁵ „Gdy chodziło natomiast o wyjście na ulice, a także o udział w uroczystościach cechów, straży pożarnej, młodzieży szkolnej itp. konieczne stawało się uzyskiwanie zgody władz”. Por. *ibidem*, s. 98.

⁸⁶ Kolejny przełom stanowiła rocznica grunwaldzka w 1902 i 1910 r. Por. *ibidem*, s. 98.

⁸⁷ W niektórych gimnazjach tradycja „Wieczorków Mickiewiczowskich” po 1910 r. powoli zanikała. Por. Sprawozdania Prywatnego Gimnazjum (później Zakładu Naukowo-wychowawczego) OO. Jezuitów w Bąkovicach pod Chyrowem, gdzie tradycja organizowania wieczorków ku czci Mickiewicza zamknęła się w latach 1898-1907. Były też gimnazja, w których tego typu uroczystości stanowiły niemal główną formę obchodów urządzanych, przez szkołę. Por. Sprawozdania I Państwowego Gimnazjum im. J. Słowackiego w Przemysłu.

⁸⁸ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1913, s. 68. Por. też A. Galos, *op. cit.*, s. 100.

Wieszczów” (Mickiewicza, Słowackiego, Krasickiego)⁸⁹. W związku z obchodami ku czci A. Mickiewicza ciekawy może okazać się fakt niemalże rywalizacji (w urządzaniu uroczystości ku czci A. Mickiewicza i T. Szewczenki) między młodzieżą polską i ruską⁹⁰. Wypada przy tym nadmienić, że obchody związane z Tarasem Szewczenką z reguły ograniczały się do odczytu ucznia i przemówienia nauczyciela. Natomiast poranki i wieczorki Mickiewiczowskie z biegiem lat miały coraz bogatszy repertuar obchodów (przeważnie składały się na nie deklamacje utworów wieszcza, przedstawienia sceniczne, śpiewy chóralne, utwory muzyczne w wykonaniu orkiestry szkolnej, odczyt ucznia). Po 1905 r. inicjatywę w przygotowywaniu wieczorków i poranków przejęły „Czytelnie” bądź kółka dramatyczne⁹¹. Wieczorków ku czci A. Mickiewicza i Trzech Wieszczów nie zabrakło również w gimnazjach prywatnych, gdzie ich program był także bardzo szeroki⁹². Jednak zdarzały się też takie gimnazja, w których repertuar obchodów ograniczał się do popisów chóru i orkiestry oraz odczytu ucznia⁹³.

Drugą bardzo rozpowszechnioną formą uroczystości gimnazjalnych był obchód rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 Maja, organizowany bądź w formie uroczystego nabożeństwa i odśpiewania „Boże, coś Polskę”⁹⁴, bądź przez połączenie nabożeństwa

⁸⁹ W niektórych gimnazjach poranki ku uczczeniu Trzech Wieczorów organizowano już od 1905 r. np. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie. Natomiast Wieczorki Mickiewiczowskie Kronika tego gimnazjum odnotowuje już od 1885 roku. Z reguły jednak „Wieczorki Trzech Wieszczów” były obchodzone po 1910 r. np. w Wyższym Gimnazjum w Rzeszowie.

⁹⁰ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Stanisławowie od r. szk. 1891/1892, kiedy po raz pierwszy Kronika zakładu odnotowuje obchód wieczoru na cześć Tarasa Szewczenki. Tradycja ta jest kultywowana do r. szk. 1909/1910, z niewielkimi przerwami w latach 1904/1905, 1907/1908, 1908/1909. Obchody Mickiewiczowskie są kontynuowane również po 1910 r. Uroczystości ku czci T. Szewczenki organizowano także w c. k. Gimnazjum w Przemysłu.

⁹¹ Takie kółko dramatyczne działające w c. k. Wyższym Gimnazjum w Rzeszowie urządziło np. 29 listopada 1909 r. uroczysty wieczór w sali Sokoła ku czci „Trzech Wieszczów”. Repertuar obchodów był następujący: Słowo wstępne, deklamacje, chór, utwory muzyczne orkiestry mieszanej, odegranie sc. II z II cz. „Irydiona”, przedstawienie sceniczne *Złotej czaszki* (5 obrazków dramatycznych z epilogiem). Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1910.

⁹² Dla porównania program takiego wieczoru w Prywatnym Gimnazjum w Czortkowie w r. szk. 1911/1912 był następujący:

1. Słowo wstępne dyrektora;
2. M. Signio: *Kantata*.
3. Deklamacja *Ody do młodości*.
4. Moniuszko: *Fantazje*, solo skrzypcowe z akompaniamentem fortepianu.
5. Jarecki: *Śpiew z nad Wisły* (chór męski).
6. Chopin *Śpiew z Mogiły* (chór męski).
7. Deklamacja *Koncertu Jankiela A. Mickiewicza* z akompaniamentem fortepianu.
8. Wieniawski *Kujawiak* (solo skrzypcowe z akompaniamentem fortepianu).
9. Wiązanka pieśni polskich układu L. Ponieckiego (chór mieszany).

10. Deklamacja zbiorowa *Kordiana Słowackiego* (akt III, sc. 3). Por. Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum w Czortkowie za r. szk. 1911/1912.

⁹³ Por. Sprawozdania Prywatnego Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem, gdzie tradycja wieczorków muzykalno-deklamacyjnych ku czci Mickiewicza zamknęła się w latach 1898-1907 (nie praktykowano tam również wieczorków ku czci Trzech Wieszczów).

⁹⁴ Por. Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem, gdzie tego typu uroczystości organizowano w latach 1904-1911.

z wieczornymi występami scenicznymi⁹⁵ lub przygotowanymi w formie poranków⁹⁶. Praktykowano również obchodzenie tej rocznicy w postaci nabożeństwa połączonego z odczytem ucznia oraz odśpiewaniem pieśni patriotycznych⁹⁷. Zdarzało się również, że uroczystość tę akcentowano tylko kazaniem o znaczeniu Konstytucji 3 Maja, wygłaszanym w trakcie mszy⁹⁸. Ciekawą tradycję tych obchodów miało Gimnazjum w Stanisławowie⁹⁹, gdzie oprócz nabożeństwa organizowano pochód z orkiestrą gimnazjalną i sztandarem¹⁰⁰. W niektórych gimnazjach tradycja ta wcale nie była praktykowana¹⁰¹. Były też takie (zwłaszcza prywatne), gdzie tego typu uroczystości urządzało Towarzystwo Szkoły Ludowej¹⁰².

Obchody rocznicy 3 Maja miały szanse dotarcia do wszystkich grup społecznych. Podobne możliwości miały tradycje Kościuszkowskie, chociaż ograniczały się one czasem tylko do nabożeństw¹⁰³. Szczególne nasilenie obchodów można zaobserwować przed wybuchem wojny oraz w jej trakcie¹⁰⁴, przeważnie zwyczaj ten powielano w związku z 90 oraz setną rocznicą zgonu T. Kościuszki. Wyjątkowo uroczystości młodzież urządzała też obchody setnej rocznicy śmierci bohatera np. w formie uroczystych wieczorków z przemówieniami, muzyką i śpiewem¹⁰⁵, a nawet deklamacjami¹⁰⁶.

Szczególne kontrowersje budziły obchody obu powstań: listopadowego, a zwłaszcza styczniowego¹⁰⁷. Niemniej jednak, również one organizowane były z reguły w formie nabożeństwa za spokój dusz poległych w powstaniach (z przemową profesora i odśpiewaniem pieśni patriotycznych) np. w c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie

⁹⁵ Por. Sprawozdania dyr. c. k. Gimnazjum w Stanisławowie.

⁹⁶ Por. np. Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1918. Tradycja organizowania uroczystości związanych z tą rocznicą rozpoczęła się w 1912 r.

⁹⁷ Por. np. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie za r. szk. 1907.

⁹⁸ Por. np. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie za r. szk. 1908, 1909, 1910, 1912, 1913.

⁹⁹ W gimnazjum tym obchody te organizowano dopiero w latach 1905/1906 - 1912/1913.

¹⁰⁰ Por. np. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za r. szk. 1910/1911, 1911/1912, 1912/1913.

¹⁰¹ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Przemyślu, gdzie kronika zakładu po raz pierwszy odnotowuje uroczystość ku uczczeniu Konstytucji 3 maja (ale publiczną) w 1916/1917 r.

¹⁰² Por. Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum w Czortkowie za r. szk. 1911/1912 i 1912/1913.

¹⁰³ Częściowo narzucały to władze. Por. A. Galos, *op. cit.*, s. 104. Taką formę obchodów przyjęło np. Gimnazjum w Stanisławowie oraz c. k. Gimnazjum F. Józefa we Lwowie.

¹⁰⁴ Np. w c. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie obchody te organizowano w latach 1908-1911, natomiast w c. k. Gimnazjum w Stanisławowie od r. szk. 1907/1908. W niektórych gimnazjach tradycja ta rozpoczęła się dość późno dopiero w związku z setną rocznicą zgonu np. w Wyższym Gimnazjum w Rzeszowie dopiero w 1918 r., w Gimnazjum w Przemyślu w 1916/1917, a w Prywatnym Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem w r. szk. 1917/1918.

¹⁰⁵ Por. Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za r. szk. 1917/1918.

¹⁰⁶ Por. obchód w sali kasyna urządzany przez Czytelnię. (Program: chór, słowa wstępne profesora, deklamacja fragmentu *Przedświtu*, solo na skrzypcach Chopina *Nokturn op. 11* 2 i Schumana *Pieśń wieczorna*, sceny alegoryczne - Kudrzańskiego *Polska wolna i zjednoczona*, chór). Patrz Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1918.

¹⁰⁷ Galicja była bowiem zaangażowana w pomoc powstaniu, a po jego klęsce znaczna grupa weteranów przebywała na jej terenie. Por. A. Galos, *op. cit.*, s. 108.

(w latach 1906 – 1917/1918). Z innych badanych źródeł np. gimnazjum w Stanisławowie wynika, iż regułą stało się organizowanie tych uroczystości w formie poranków lub wieczorków (od 1907/1908)¹⁰⁸, chociaż w niektórych latach ograniczono się tylko do nabożeństwa (np. w r. szk. 1908/1909). Praktykowano też formę łączącą poranek z nabożeństwem (np. w r. szk. 1909/1910).

Były też takie gimnazja, w których dopiero półwieczna rocznica powstania styczniowego zmobilizowała młodzież do urządzenia wieczorku styczniowego¹⁰⁹. Wertując sprawozdania można też spotkać się z takimi klasycznymi szkołami średnimi, w których ta tradycja właściwie nie istniała, np. c. k. Gimnazjum w Przemyślu czy w Prywatnym Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem¹¹⁰. Szerszym echem odbił się również obchód 500 rocznicy zwycięstwa grunwaldzkiego w 1910¹¹¹.

Niektóre rocznice miały jednak bardziej elitarny charakter. Wypada chociażby wspomnieć o jubileuszu 300-lecia Unii Brzeskiej¹¹², zorganizowanym w 1896 r. w c. k. Gimnazjum F. Józefa we Lwowie, czy też pięciowiekowym jubileuszu Jagiellońskiego Uniwersytetu Krakowskiego¹¹³ obchodzonym w tymże gimnazjum. Warto też wymienić obchód ku czci ks. Józefa Poniatowskiego w c. k. Gimnazjum w Stanisławowie¹¹⁴.

Wiele rocznicowych obchodów miało też rozmiary lokalnych uroczystości. Warto choćby odnotować uroczyste nabożeństwo w związku z otwarciem c. k. gimnazjum państwowego z polskim językiem wykładowym w Przemyślu na Zasanu, które powstało z filii tutejszego Zakładu¹¹⁵, bądź też publiczne nabożeństwa odprawiane z powodu rocznicy oswobodzenia Przemyśla¹¹⁶. Gimnazjum Wyższe w Rzeszowie obchodziło np. 50 rocznicę bohaterskiej śmierci na polu walki Lelewela Borelowskiego, tutejszego rękodzielnika. Trzeba przy tym zaznaczyć, że charakter tych obchodów zależał od lokalnych ambicji i potrzeb. Z tego względu np. w gimnazjach jezuickich organizowano szereg uroczystości kościelnych, np. jubileusz 50 rocznicy kapłaństwa Papieża Piusa X (w postaci nabożeństwa porannego oraz wieczornych deklamacji i popisów wokalnomozykalnych)¹¹⁷, czy też „wieczór Mariański”, w czasie którego odegrano oratorium

¹⁰⁸ Chociaż zdarzały się również tylko nabożeństwa np. w r. szk. 1908/1909, 1912/1913, 1913/1914.

¹⁰⁹ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1913.

¹¹⁰ W sprawozdaniach z innych gimnazjów prywatnych informacje a obchodach powstań narodowych pojawiają się bardzo rzadko. Por. Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum w Czortkowie.

¹¹¹ Por. np. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Stanisławowie za r. szk. 1910/1911. Zorganizowano pochód przez miasto z udziałem orkiestry szkolnej i odsłonięto pomnik grunwaldzki w parku miejskim}. Por. też Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za r. szk. 1911 (obchód w formie nabożeństwa odprawionego przez Biskupa K. Fischera połączony z wieczornymi przedstawieniami i koncertem muzycznym).

¹¹² W formie mszy z odśpiewaniem hymnu „Te Deum Laudamus”.

¹¹³ Program: nabożeństwa, odśpiewanie hymnu „Te Deum” oraz kantaty napisanej przez ucznia 8 kl., przemówienie profesora. Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za r. szk. 1900.

¹¹⁴ Por. Sprawozdanie z tego gimnazjum za r. szk. 1913/1914.

¹¹⁵ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Przemyślu za r. szk. 1908.

¹¹⁶ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum w Przemyślu za r. szk. 1915/1916.

¹¹⁷ Por. Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za r. szk. 1909.

sceniczne z ballady A. Mickiewicza pt. *Powrót taty*¹¹⁸. Każde gimnazjum miało więc swój repertuar obchodów. Z oglądu dokumentów urzędowych wynika jednak jednoznacznie, że przeważały uroczystości ku czci pisarzy i poetów. Pewną popularnością cieszyły się również wieczorki: Juliusza Słowackiego (Gimnazjum I w Stanisławowie 1908/1909, 1909/1910; Zakład Naukowo-Wychowawczy w Bąkowicach pod Chyrowem 1909), Stanisława Wyspiańskiego (Wyższe Gimnazjum I w Rzeszowie, 1908), M. Konopnickiej (Gimnazjum c. k. im. F. Józefa we Lwowie za r. szk. 1911/1912), Henryka Sienkiewicza (Zakład Naukowo-Wychowawczy OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem, 1916/1917), F. Chopina (Zakład Naukowo-Wychowawczy w Bąkowicach pod Chyrowem, 1911), Stanisława Konarskiego (Wyższe Gimnazjum I w Rzeszowie, 1901). Na organizowanie obchodów, oprócz ambicji do zaznaczenia rocznic na własnym terenie, wpływały także zarządzenia Rady Szkolnej Krajowej, które również w pewnym stopniu prowokowały pracę pozalekcyjną. Inicjowała ona przykładowo obchody setnej rocznicy urodzin Józefa Ignacego Kraszewskiego (rozporządzenie z 15 listopada 1912, L. 20670), czy też uczczenie pamięci Zygmunta Krasińskiego i Piotra Skargi (rozp. z 7 października 1912, L. 17367). Proponowała w tym celu nie tylko uroczystości szkolne, ale także (jak w przypadku Krasińskiego i Skargi) zamieszczenie w sprawozdaniach szkolnych rozpraw naukowych związanych z ich życiem i twórczością¹¹⁹. Wynikiem tych poczynań były więc nie tylko szkolne poranki¹²⁰, ale również, uroczyste obchody organizowane nawet w teatrze (jubileusz setnej rocznicy urodzin Józefa Ignacego Kraszewskiego)¹²¹.

Wszelkie formy tego typu działalności pozalekcyjnej (jak np. wspomniane obchody rocznic narodowych, poranki, wieczorki itp.) organizowane były dzięki staraniom zarówno uczniów, jak i nauczycieli polonistów. Składały się na nie przeważnie - jak już wspomniano - odczyt ucznia, deklamacje, śpiewy chóralne, popisy muzyczne oraz inscenizacje utworów. Prelekcję rozpoczynającą uroczystość przygotowywali uczniowie samodzielnie, studiując w tym celu nadprogramowe materiały. Oprócz tego, organizując przedstawienia, gimnazjaliści mieli możliwość rozwijania wyobraźni i fantazji przy projektowaniu kostiumów i robieniu dekoracji¹²². Kształcili jednocześnie swoje gusta estetyczne, umiejętności recytacji oraz prezencję i talenty aktorskie. W dobie zaborów najważniejsze jednak wydają się manifestowane w różny sposób akcenty polskości.

¹¹⁸ Por. Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za r. szk. 1917/1918.

¹¹⁹ Por. Ważniejsze rozporządzenia zamieszczone w Sprawozdaniu dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za r. szk. 1912 i 1913. W c. k. Gimnazjum w Stanisławowie zorganizowano np. poranek i wieczorek w związku z setną rocznicą urodzin Z. Krasińskiego. Por. sprawozdanie z tego gimnazjum za r. szk. 1911/1912.

¹²⁰ Np. poranek ku czci ks. Piotra Skargi w Gimnazjum F. Józefa we Lwowie. Por. Sprawozdanie z tego gimnazjum za r. szk. 1913. Organizowano też w związku z tym obchodem nabożeństwa z pochodem przez miasto. Por. Sprawozdanie c. k. Gimnazjum w Stanisławowie za r. szk. 1912/1913.

¹²¹ Por. Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum F. Józefa we Lwowie za r. szk. 1913.

¹²² Por. J. Jarosz, *Studenckie wspomnienia*, [w:] *Szkoła charakterów. Księga jubileuszowa I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie*. Opr. J. Świeboda, Rzeszów 1985, s. 104.

Uroczystości rocznicowe, gromadzące gimnazjalistów w jednym miejscu, przekonywały o wspólnych poglądach i zapatrywaniach, umacniały patriotyzm. Niemalą w tym rolę odgrywało również słowo pisane, rozpowszechniane nie tylko przez nauczycieli w formie rozpraw drukowanych w *Sprawozdaniach Szkolnych*, a także przez uczniów, piszących referaty na zebrania kółek języka polskiego, związane z odbiorem literatury, sztuki, kultury.

Na podstawie oglądu tematów odczytów i referatów można stwierdzić, że w kręgu takich odbiorców jak młodzież szkolna, poloniści z powodzeniem mogli sobie pozwolić na głębsze refleksje. Nie można więc pominąć milczeniem działań i postaw młodzieży, które kształtowała wyżej zobrazowana praca pozalekcyjna. Dzięki niej właśnie młodzi ludzie dojrzewali zarówno intelektualnie, jak też politycznie i społecznie. Trudno przy tym oprzeć się skojarzeniu, że stosowane wówczas formy pracy przypominają w pewnym stopniu lansowane dzisiaj „metody projektów”. Dzięki temu nauczyciel galicyjski, współpracujący z uczniami i kierujący danym kółkiem, mógł zaplanować zakres jego działalności, poprzez określenie problematyki posiedzeń oraz terminów spotkań. Co prawda nie posiadamy informacji dotyczących okoliczności i sposobów formułowania tematyki referatów i przemówień, ale zawarte w nich odwołania do różnych dziedzin wiedzy, mogą sugerować, że były to problemy inspirowane także samodzielnymi poszukiwaniami uczniów. Nauczyciel jedynie wskazywał źródła potrzebne do opracowania tematów, a jego „dyskretna” opieka pozostawiała uczniom na dużą swobodę w interpretacji zagadnień. Tak przygotowani wychowankowie doskonalili zwłaszcza umiejętność prezentacji własnego zdania, współpracę w grupie oraz kulturę dyskusji.

Jeżeli jednak spojrzeć na dzieje oświaty galicyjskiej z punktu widzenia współczesności edukacyjnej, nie można nie zauważyć propagowanego przez gimnazja (zwłaszcza w ramach zajęć lekcyjnych) kultu wiedzy złożonej z często bezużytecznych informacji, zgodnego z dominującą wówczas doktryną pedagogiki herbartowskiej.

Tradycja zajęć pozalekcyjnych w obrębie języka polskiego, wzorowana choćby w pewnym stopniu na tradycjach gimnazjów galicyjskich, być może mogłaby wspomóc i wzbogacić działania dydaktyczno-wychowawcze współczesnego polonisty. A kto wie, może nawet wskazałaby drogę do sukcesu pedagogicznego?

Wypada przecież zauważyć, że szczególnie wychowawcze okazały się zarówno w dobie autonomii galicyjskiej, jak i dzisiaj wartości wyższe, duchowe, sensotwórcze¹²³ np. poznawcze, moralne, estetyczne, czy też wartości sacrum. Niestety wychowawcy i nauczyciele - jak zauważa Katarzyna Olbrycht¹²⁴ - mają trudności z wprowadzaniem ich w życie, a ich urzeczywistnienie wymaga form, które „wchodzą w skład kultury symbolicznej danego społeczeństwa czy społeczności”¹²⁵. Konieczne są zatem odpo-

¹²³ Do wartości sensotwórczych Krystyna Ostrowska zalicza: dobro, prawdę, piękno, miłość, wiarę, nadzieję. Por. J. Tatarowicz, *Życie wartościami „SOFT” i „HARD”*, „Nowa Szkoła” 1997, nr 6, s. 31, [za:] K. Ostrowska, *W poszukiwaniu wartości*, Gdańsk 1994, s. 13.

¹²⁴ Por. K. Olbrycht, *Dlaczego boimy się wartości w wychowaniu?*, „Edukacja i Dialog” 2000, nr 2, s. 27.

¹²⁵ *Ibidem*, s. 30.

wiednie przestrzenie sprzyjające przywoływaniu wartości wyższych, odpowiedni język, którym można by się było porozumieć na tematy związane np. z różnymi tekstami kultury oraz odpowiednie instrumenty i zachowania wyzwalające przeżywanie wartości. Taką przestrzenią, która łączyła gimnazjalistów galicyjskich, dawała możliwość akceptacji i zrozumienia wartości były wspomniane wyżej czytelnie szkolne, kółka zainteresowań oraz wszelkie uroczystości szkolne związane z obchodami rocznic narodowych, jak również z uczczeniem pamięci wieszczów, które intensywnie wspomagały ich internalizację. Duże znaczenie miała również osobowa dojrzałość pedagogów, którzy byli opiekunami tych „szkolnych instytucji”. Niestety dzisiaj zajęcia pozalekcyjne straciły swą popularność. Niektórzy nauczyciele starają się kultywować tę tradycję¹²⁶, ale zamiar ten ciągle jeszcze pozostaje w sferze ideału. A przecież możliwość budowania aksjologicznych podstaw edukacji nie może ograniczać się jedynie do zajęć lekcyjnych. Wydaje się więc, że szukanie nowych, nośnych sposobów rozpoznawania, przeżywania i urzeczywistniania wartości jest szczególnie ważne dzisiaj, w czasach przełomu formacyjnego. Warto przy tym pamiętać, że celem edukacji - jak pisze Wojciech Pasterniak - „jest osiągnięcie doskonałości czy świętości - inaczej mówiąc rozwinięcie wszystkich potencjalności człowieka”¹²⁷. Bardzo ważna z tego punktu widzenia wydaje się równowaga bodźców stymulujących całą osobowość ucznia, którą preferuje dzisiejsze tzw. supernauczanie. Zakłada ono istnienie zjawiska hiperamnazji czyli nadpamięci w warunkach synchronizacji obu półkul mózgowych¹²⁸. Dla realizacji tego typu nauczania idealne wydają się formy zajęć pozalekcyjnych, gdyż uczniowie uwalniają się wówczas od różnych często nieuświadomianych barier psychologicznych, co umożliwi efektywne zastosowanie technik sugestywnych. Podczas zajęć w czytelnicy szkolnej można wykorzystując biologiczny rytm zrelaksowanego organizmu przy muzyce barokowej w tempie largo zastosować tzw. czytanie emocjonalne utworów literackich¹²⁹. Trzeba przy tym

¹²⁶ Por. np. H. Motowidło, *W jaki sposób kształtować więź z regionem na zajęciach pozalekcyjnych?*, „Aspekt” 1994, nr 10, s. 10 i 14.

¹²⁷ Por. W. Pasterniak, *Piękno i Sacrum w wymiarze edukacyjnym*. „Dydaktyka Literatury” XVIII, Zielona Góra 1998, s. 14. Porównaj też wypowiedź pedagoga galicyjskiego: „Wychowankowie gimnazjów powinni w ciągu swej nauki poznać ideały wszelakiego piękna, dobra i prawdy (...), wszystkie zaś razem brać początek i zbiegać się na powrót u wspólnego źródła najwyższej i bezwzględnej doskonałości, jaką jest Bóstwo. Oto cel i jedyny program nauki gimnazjalnej, względnie zaś moralnego wychowania gimnazjalistów”. S. Stodolak, *Wychowanie moralne*. Sprawozdanie dyr. Gimnazjum Św. Jacka w Krakowie za rok szk. 1883, s. 37.

¹²⁸ Por. J. Gnitecki, *Geneza, aktualny stan badań i kierunki ewolucji supernauczania*, „Dydaktyka Literatury” XVII, Zielona Góra 1997, s. 84.

¹²⁹ Na temat potrzeby czytania wypowiedzieli się również pedagodzy galicyjscy, por. np. J. Witek, *O sztuce czytania w szkole*, Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa w Drohobyczu za r. szk. 1910, J. Witek, *Czytanie zbiorowe*, III Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum II w Nowym Sączu za r. szk. 1911, F. Próchnicki, *O czytaniu ważniejszych utworów literackich przez uczniów szkół średnich. Kilka myśli z zakresu nauki języka polskiego*, Sprawozdanie dyr. c. k. Gimnazjum V we Lwowie za r. szk. 1897. Współcześni badacze również widzą potrzebę formowania takich umiejętności, które umożliwiłyby i wyzwoliły chęć czytania w ogólności. Por. np. M. Głowiński, *Lekcja tradycji, lekcja czytania [w:] Kompetencje szkolnego polonisty 2. Szkice i artykuły z metodyki z lat 1994-1996*, pod red. B. Chrzastowskiej, Warszawa 1997, s. 108.

pamiętać, że na całokształt działań wychowawczych rzutują wartości przedmiotowe płynące z odpowiednio dobranego „superkanonu”¹³⁰, w którym nie może zabraknąć naszych wieszczów narodowych np. Mickiewicza, Żeromskiego, Słowackiego¹³¹, czyli twórców, których preferowali również poloniści galicyjscy. Może tradycja zajęć pozalekcyjnych praktykowana przez pedagogów galicyjskich uświadomi współczesnym polonistom i ich wychowankom potrzebę selekcji i twórczej adaptacji jej przesłanek dotyczących chociażby czytelnictwa. Możliwe że skłoni ich jednocześnie do refleksji, że „nauczyciel nie powinien bać się „tracić czasu” na czytanie z uczniami”¹³², gdyż „bunt młodych ludzi przeciwko czytaniu jest także buntem przeciw wartościom, które z tym czytaniem się wiążą”¹³³. Niepodobna również zaniedbać obszaru retoryki szczególnie eksponowanego w gimnazjach galicyjskich. Od współczesnej edukacji polonistycznej tym bardziej można wymagać rozwijania umiejętności wystąpień publicznych, czy też tworzenia tzw. form adresatywnych, które są przydatne zwłaszcza przy przygotowaniu tekstów specjalnych np. laudacji jubileuszowych, podziękowań gratulacji¹³⁴. Nie można także zapominać jak ważne jest wyrabianie umiejętności negocjacyjnych¹³⁵, uczestniczenia w dyskusji, dialogu czy też w zwykłej rozmowie, z którą uczniowie również miewają trudności. Proponowane przez pedagogów galicyjskich formy pracy być może mogłyby również wspomóc naukę twórczego pisania, która pomaga wychowankom posługiwać się językiem w różnych formach, stylach i objętościach.

EXTRACURRICULAR LESSONS OF POLISH IN GALICIAN JUNIOR HIGH-SCHOOLS

S u m m a r y

The author presents the contents and significance of extracurricular lessons of Polish in Galician junior high-schools and aspires to demonstrate the present importance of the experiences.

¹³⁰ Określenie Marii Jędrzychowskiej. Por. E. Korulska, *By czytanie stało się wartością*, „Nowa Poliszczyna” 1997, nr 5.

¹³¹ Por. *ibidem*, s. 10.

¹³² *Ibidem*, s. 6.

¹³³ *Ibidem*, s. 5.

¹³⁴ Por. np. T. Zgólka, *O potrzebie retoryki*, [w:] *Kompetencje szkolnego polonisty 2. Szkice i artykuły z metodyki z lat 1994-1996*, pod red. B. Chrzastowskiej, Warszawa 1997, s. 73-75.

¹³⁵ Por. np. K. Bakula, *Jak doprowadzić Cześnika i Rejenta do zgody?* [w:] *Kompetencje.... op. cit.*, s. 156-159.